

Η ΘΕΩΡΙΑ ΛΙΓΟ ΠΡΙΝ ΑΠΟ ΤΗ ΘΕΩΡΙΑ!

ΔΙΟΝΥΣΗΣ ΚΑΨΑΛΗΣ

Jean Dubuffet

«I have a theory, but it hardly does»

Robert Frost

Ο Διονύσης Καψάλης είναι διευθυντής του Μορφωτικού Ίδρυματος Έθνικς Τραπεζής (MIET). Έχει ασχοληθεί ιδιαίτερα με τις λογοτεχνικές μεταφράσεις.

Όπως ασφαλώς θα καταλάβατε, ο τίτλος που ξδωσα στην αποψινή επικοινωνία μας ήταν μια αυθόρμητη, παιγνιώδης, ίσως και λίγο προκλητική απόκριση στον γενικό τίτλο των σεμιναρίων αυτών, που ή πατρότητά του, όπως πληροφορήθηκα, ανήκει στον Τάκη Καγιαλή: «Η θεωρία μετά τη θεωρία». Ήταν μάλλον ένας τρόπος (υπάρχουν περισσότεροι και προσφορότεροι) να εκφράσω την κάπως άβολη και άμηχανη θέση μου σ' αυτό το γενικότερο σχήμα και να σās προϊδεάσω, στην καλύτερη περίπτωση, για τη στάση μου, ή όποια μπορεί να συνοψιστεί στην ακόλουθη πρόταση: «τò τελευταίο πράγμα που μ' ενδιαφέρει είναι ή θεωρία τής λογοτεχνίας». Μαχητική διατύπωση, όμολογουμένως, περισσότερο κατηγορηματική απ' ό,τι άρμόζει στην περίπτωση. Για μένα τόν ίδιο μια τόσο δριμεία άπαξίωση είναι ήδη άνατρεπτική, μιá

και ἔχω ἀφιερῶσει ἀρκετὰ χρόνια τῆς ζωῆς μου μελετώντας θεωρητικά κείμενα και ὑπερασπίζοντας τὴ νομιμότητα και τὴ σημασία τοῦ κλάδου (ἢ τῆς μάθησης) ποὺ ὀνομάζεται (ἢ ὀνομαζόταν) θεωρία τῆς λογοτεχνίας. Ἐξακολουθῶ, βεβαίως, νὰ διαβάζω τέτοια «θεωρητικά» κείμενα και νὰ διδάσκομαι, ὅσο μπορῶ, ἀπὸ αὐτά. Ἀλλὰ ἡ νομιμότητα, τὸ καθεστῶς και κυρίως ἡ τροπὴ ποὺ πῆρε ἡ μάθηση ὡς αὐτόνομος διδακτικὸς κλάδος πιστεύω ὅτι δὲν μποροῦν πλεον νὰ ἀξιῶνουν τὴν αὐτονόμη ὑποστήριξή μας. Δὲν θέλω σὲ καμιά περίπτωση νὰ ἐκτραπῶ σὲ ἀσκήσεις πνευματικῆς αὐτοβιογραφίας. Ἡ προσωπικὴ μου ἐμπλοκὴ στὸ θέμα ἐλάχιστα ἐνδιαφέρει, ἂν ἐνδιαφέρει καθόλου· και αὐτὸ ἀκόμη τὸ «ἐλάχιστα» ἰσχύει μόνο ἐὰν βρεθῆ νὰ περιέχει στοιχεῖα συζητήσιμα στὰ σημερινά, ἐντελῶς διαφορετικά, συμφραζόμενα. Σὲ κάθε περίπτωση, προέχει νὰ δοῦμε –προέχει νὰ δῶ πρῶτος ἐγώ– καταρχάς: σὲ ποιοὺς λόγους ὀφείλεται ἡ ἀρνητικὴ αὐτὴ στάση, και κατόπιν: ἐὰν οἱ λόγοι αὐτοί, ἢ κάποιοι ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς λόγους, μπορεῖ ἢ πρέπει νὰ γίνουν ἀντικείμενο συζήτησης και προβληματισμοῦ.

Τὴν ἀνοιξὴ τοῦ 1990 (πᾶνε δηλαδὴ εἴκοσι ἀκριβῶς χρόνια ἀπὸ τότε), στὸ πρῶτο τεῦχος τοῦ ἀπεληπιστικὰ βραχύβιου περιοδικοῦ *Λόγου χάριν*, δημοσιεύτηκε, μεταξύ ἄλλων, και μιὰ μετάφραση, καμωμένη ἀπὸ τὸν ὑποφαινόμενο, ἐνὸς σχετικὰ σύντομου κειμένου-παρέμβασης τοῦ Πῶλ ντὲ Μὰν μὲ τὸν τίτλο: «Ἡ ἐπιστροφὴ στὴ φιλολογία». Δὲν ξέρω πῶς θὰ ἐκτιμούσαμε σήμερα τὴν ἐκκλήση αὐτὴ – ἐὰν ἦταν ἐκκλήση και ὄχι ἀπλὸς τακτικὸς ἐλιγμός, ποὺ σφετεριζόταν τὸ σεβάσμιο ὄνομα τῆς φιλολογίας, ἴσως γιὰ νὰ καθησυχάσει ἕνα καταθρονημένο και καταπτονημένο πανεπιστημιακὸ κατεστημένο, ἢδη σὲ ἄτακτὴ ὑποχώρηση μπροστὰ στὴ σαρωτικὴ προέλαση τοῦ μεταδοτισμοῦ. Πάντως, τὸ γεγονός ὅτι ὁ πρωθιερέας τῆς ὀνομαζόμενης τότε «ἀποδομικῆς» σχολῆς στὴ θεωρία τῆς λογοτεχνίας μᾶς καλοῦσε νὰ ἐπιστρέψουμε, φίλοι και ἀντίπαλοι, στὴ φιλολογία εἶχε ἀπὸ μόνο του κάποια σημασία. Γιὰ ἐνίους, ἂς ποῦμε τοὺς πιὸ φανατικὰ πολιτικοποιημένους, ἡ κίνηση αὐτὴ ἦταν μιὰ ἀκόμη ἀπόδειξη τοῦ συντηρητισμοῦ τοῦ ντὲ Μὰν – τῆς προσκόλλησής του, δηλαδὴ, στὴν αισθητικὴ πρόσληψη τῆς λογοτεχνίας· ἐνὸς δόλιου συντηρητισμοῦ, ποὺ ἐνέδρευε στὶς φαινομενικὰ ρηξικέλευθες ἀναζητήσεις τῆς ἀποδομικῆς θεωρίας, ἔτοιμος νὰ παγιδεύσει τὶς ἐξεγερμένες ἀλλὰ ἀφελεῖς συνειδήσεις σὲ μιὰ ἰδεολογικὰ ὑποπτη και ἀπεληπιστικὰ εὐρωποκεντρικὴ λογοτεχνικότητα. Γιὰ ἄλλους πάλη, στοὺς ὁποίους συγκαταλέγομαι και ἐγώ, ἦταν ἕνας εὐσχημος τρόπος τοῦ ντὲ Μὰν γιὰ νὰ ὑποστηρίξει τὴν παιδαγωγικὴ σημασία τῆς ἐκ τοῦ σύννεγγυς ἀνάγνωσης, τοῦ *close reading*, ὑποδηλώνοντας συγχρόνως ὅτι ἡ ἔμφαση στὴ θεωρία ἦταν μιὰ ἀναπόφευκτὴ ἐξέλιξη ἐκείνης τῆς παιδαγωγικῆς μεθόδου. Μὲ ἄλλα λόγια, τὰ προβλήματα μὲ τὰ ὁποῖα καταπιάνεται ἡ θεωρία, οἱ δυσκολίες και τὰ ἐρ-

μνηυτικά ἐμπόδια ποὺ ἀποβαίνουν παραγωγοὶ θεωρίας, γεννιοῦνται ὅταν διαβάζουμε ἕνα κείμενο ἐκ τοῦ σύννεγγυς, καθὼς ἢ ἀνάγνωση, ἀναστέλλοντας κάθε ἀξιολογικὴ κρίση, κάθε μορφὴ ὀριστικῆς ἐρμηνείας και κατ' ἐπέκταση κάθε εὐχερὴ ἰδεολογικὴ δεξίωση και χρῆση ἐνὸς λογοτεχνήματος, ἐπικεντρώνεται στὶς ρητορικῆς-γλωσσικῆς λειτουργίες τοῦ κειμένου. Ἡ ἐκ τοῦ σύννεγγυς ἀνάγνωση, ἐπομένως, εἶναι –τουλάχιστον ἐπιδιώκει νὰ εἶναι– κατὰ τὸ δυνατόν ἰδεολογικὰ ἀπροκατάληπτη. Ἡ προτροπὴ τοῦ ντὲ Μὰν περιεῖχε ἕνα καταρχὴν διαφωτιστικὸ αἴτημα ποὺ δὲν μποροῦσε νὰ τὸ ἀγνοήσει.

Ἡ ὑπεράσπιση αὐτὴ τοῦ χώρου μιᾶς «θεωρίας τῆς λογοτεχνίας» στηριζόταν σὲ δύο σημαντικὰ στρατηγικὰ πλεονεκτήματα, ἀμφότερα σχετικὰ μὲ τὴ φιλολογία, τὰ ὁποῖα δὲν ἐπικαλέστηκε ἀνοικτὰ ὁ ντὲ Μὰν, ἀποτελέσαν ὅμως ἐδραῖα στοιχεῖα ἄλλων θεωρητικῶν σχολῶν, ὅπως, παραδείγματος χάριν, τῆς περίφημης αισθητικῆς ἢ θεωρίας τῆς ὑποδοχῆς (ἢ τῆς δεξίωσης: και τὰ δύο προτιμότερα τῆς «πρόσληψης»). Τὰ στοιχεῖα αὐτὰ εἶναι, συντομογραφικά, ὁ ἱστορικισμὸς και ἡ ἐρμηνευτικὴ. Ἡ φιλολογία, ὡς κατεξοχὴν ἱστορικὴ ἐπιστήμη, ἦταν πάντα ἀνοικτὴ στὴν ἱστορικὴ σύμφραση τῶν κειμένων ποὺ ἐρευνοῦσε, ἐνῶ τὰ μεθοδολογικὰ ἐργαλεῖα της, ἀπὸ τινος και ἐφεξῆς, δηλαδὴ μετὰ τὸν Σλίερμάχερ, διαμορφώνονται σὲ στενὴ συνάφεια μὲ τὴν ἐρμηνευτικὴ φιλοσοφία.

Πολλὰ χρόνια πέρασαν ἔκτοτε και πολὺ νερὸ κύλησε σὲ πολλὰ διαφορετικὰ αὐλάκια. Ἡ ἐπιστροφὴ στὴ φιλολογία δὲν πραγματοποιήθηκε ποτέ, οὔτε ὅπως τὴν ὀραματίστηκε ὁ ντὲ Μὰν οὔτε μὲ ὁποιοδήποτε ἄλλον τρόπο. Ἄλλα ρεύματα και ἄλλα γεγονότα κατέλαβαν τὸν πνευματικὸ και ἐπιστημονικὸ μας ὀρίζοντα. Δὲν σκοπεύω, φυσικά, νὰ κάνω τὸν ἀπολογισμὸ οὔτε και νὰ σκαρώσω τὸν ἐπίλογο αὐτῶν τῶν εἴκοσι ἐτῶν ἀπὸ τὸ συμβατικὸ ἐκείνο ὀρόσημο τοῦ 1990. Δὲν αἰσθάνομαι οὔτε ἐπαρκῆς οὔτε ἀρμόδιος γιὰ τέτοιο ἐγχείρημα. Ἡ στρουκτουραλιστικὴ και μεταστρουκτουραλιστικὴ περιδίνηση κράτησε πάντως πάνω ἀπὸ τρεῖς δεκαετίες, ἂν τοποθετήσουμε τὴν ἀρχὴ της στὰ μέσα τῆς δεκαετίας τοῦ 1960-1970 και τὴν ἐκπνοή της κάπου στὰ μέσα τῆς δεκαετίας 1990-2000. Ἡ ἀπόλυτη κυριαρχία τῆς λεγόμενης μεταμοντέρνας σκέψης στὰ ἀγγλοσαξωνικά κυρίως πανεπιστήμια χρονολογεῖται, μὲ κάθε ἐπιφύλαξη, ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τῆς δεκαετίας 1980-1990. Ἡ θεωρία τῆς λογοτεχνίας –ἢ ὅπως ἀπλῶς θέλετε νὰ τὴν ὀνομάσουμε– βρέθηκε πραγματικὰ στὸν πυρῆνα αὐτῆς τῆς περιδίνησης και αὐτῆς τῆς κυριαρχίας, μὲ σημαντικὰ θεσμικὰ ἀποτελέσματα σὲ ὅλες τὶς ἐκφάνσεις τοῦ γραμματειακοῦ πολιτισμοῦ, ἐντὸς και ἐκτὸς τῶν πανεπιστημιακῶν τειχῶν (περισσότερο ἐντὸς παρὰ ἐκτός).

Μιὰ κατηγορία ἀποτελεσμάτων ἀφορᾷ ἄμεσα τὴ θεσμικὴ κυριαρχία τοῦ ρεύματος στὰ πανεπιστήμια: στὴν κατανομὴ ἐδρῶν, εἰδικότητων και τμημάτων, τὴ χρηματοδότηση τμημάτων και ἐρευνητικῶν προγραμμάτων, τὰ

πανεπιστημιακά περιοδικά και τις εκδόσεις. Μια άλλη κατηγορία αφορά το ίδιο το περιεχόμενο των ειδικοτήτων αυτών και πρωτίστως της θεωρίας της λογοτεχνίας (ή λογοτεχνικής θεωρίας, όπως συνήθως ονομάζεται, εσφαλμένα, κατά το αγγλικό literary theory). Αυτή τη δεύτερη κατηγορία αποτελεσμάτων με ενδιαφέρει να σχολιάσω περισσότερο, όσο μπορούμε –και ως ένα σημείο μπορούμε– να τη διακρίνουμε από τα θεσμικά παρακοιλουθήματά της. Η αλληλεπίδραση και η αλληλεπίδραση θεσμικών πιέσεων και θεωρητικών μαθήσεων είναι βεβαίως πυκνή και αναπόφευκτη σε όλα τα πανεπιστήμια του κόσμου. Παρά ταύτα, η ανάγκη να τις διακρίνουμε δεν παύει να συνιστά μια έλλογη αξίωση. Θα μπορούσαμε λοιπόν να πούμε ότι η γενική θεωρητική περιδίνηση, μέρος της οποίας υπήρξε η θεωρία της λογοτεχνίας, αλλά πρωτίστως, το επαναλαμβάνω, η ίδια η θεωρία της λογοτεχνίας, είχε, τι είχε να δώσει στην περιπέτεια της γνώσης στην οποία μετέχουμε όλοι, έκανε τον κύκλο της, εξήντησε τη δυναμική της, εξεμέτρησε το ζήν, τετέλεισται. "As τη θάψουμε με τις προσήκουσες τιμές κι ως πᾶμε παρακάτω.

Δεν χρειάζεται, βεβαίως, να σᾶς υπενθυμίσω τους κινδύνους που ἐγκυμονεί αὐτὸς ὁ τρόπος ἐνταφιασμοῦ τοῦ παρελθόντος. Ἀπὸ τὴν αἴσια πλευρά του, μπορούμε νὰ τὸν δοῦμε ὡς τὸ εἶδος ἐνεργητικῆς ἐπιληθμονῆς ποὺ συστήνει ὁ Νίτσε, σὸν ἐνδεδειγμένη ἀγωγή γιὰ τὴν ψυχικὴ ὑγεία καὶ τὴν πνευματικὴ ὑγιεινὴ μας. Ἀπὸ τὴν ἄλλη, ὅμως, τὴν ἀπαίσια πλευρά, μπορεῖ νὰ ἀνήκει σὲ ὅσα ἀπωθοῦμε στὰ ἀστόχαστα καὶ τὰ ἀζήτητα, τὰ ὁποῖα ἔχουν συχνὰ τὴν τάση νὰ ἐπιστρέφουν ἐκδικητικὰ καὶ μὲ ἀποτελέσματα κάθε ἄλλο παρὰ ἐπωφελῆ γιὰ τὴν πνευματικὴ καὶ ψυχικὴ ὑγεία μας. Τὸ νὰ ἀναρωτηθοῦμε γιὰ τὴν ὀρθότητα κάποιων ἀπόψεων ποὺ ἦταν κάποτε δικές μας, ὀλόδικές μας, εἶναι ἐνίοτε ἀναπόφευκτο καὶ κάθε ἄλλο παρὰ νοσηρὸ ἢ παθογόνο. Ἡ «θεωρία τῆς λογοτεχνίας» εἶναι, γιὰ μένα τουλάχιστον, μιὰ τέτοια περίπτωση.

Ἄλλὰ δὲν εἶναι μόνο ἡ δυστυχὴς συνείδηση τοῦ καθενὸς ποὺ ὀδηγεῖ σὲ μιὰ τέτοια ἀναψηλάφηση. Ἡ θεωρία τῆς λογοτεχνίας –καὶ μαζί της ἡ θεωρία ἐν γένει– προσέξτε, ὅχι ἡ φιλοσοφία, ἡ ὁποία ἐπίσης κηρύχτηκε ὑποπτη, ἀλλὰ ἡ θεωρία ἐν γένει– κυριολεκτικὰ σάρωσε τὸ τοπίο τῶν γραμματειακῶν σπουδῶν καὶ ἐκτὸς ἀπὸ πάμπολλα διδακτορικά, ἔδρες καὶ τμήματα, ἄφησε πίσω της τεράστια κομμάτια ἀμηχανίας, ἀδράνειας, δυσπιστίας, καμμένης γῆς. Ἄφησε ἐπίσης ἕνα ὀλόκληρο πλέγμα ἀπὸ ἀστόχαστες παραδοχὲς –σκληρότερες κάποτε καὶ ἀπὸ τὸ κέλυφος τῶν παιδιῶν, τὶς ὁποῖες ἦρθε γιὰ νὰ διαλύσει– ποὺ θὰ ταλανίζουν γιὰ πολλὰ χρόνια ἀκόμα τὴν πραγματικὰ ταλαιπωρη καὶ καταταλαιπωρημένη μας συνείδηση. "Ισως κανεὶς πιά νὰ μὴν παθιάζεται καὶ νὰ μὴν κοπιάζει γιὰ νὰ ἐξηγήσει σὲ κάποιον σῶφρονα ἢ σὲ κάποιον ἀφελῆ – ὅπως τὸ πάρει κανεὶς– τί μπορεῖ νὰ σημαίνει πραγματικὰ, ἀφοῦ ἐξαντήσουμε τὸ προφανὲς ὅτι ὁ συγγραφέας της

δὲν τὴν ἐννοοῦσε κυριολεκτικὰ, ἢ πρόταση il n'ya pas de hors-texte (ὅπως, ὀφείλω νὰ ὀμολογήσω, πάσχισα κάποτε κι ἐγώ)· ἐντούτοις, ἄλλες προτάσεις, ποὺ ἀνήκουν κι αὐτές, στὴ βαριὰ κληρονομία τῆς μεταμοντέρνας σκέψης, τὶς συναντοῦμε πλεόν καθημερινὰ, ἀποκρυσταλλωμένες σὲ αὐτόνους παραδοχὲς τῆς πολιτικῆς, τῆς καλλιτεχνικῆς, τῆς φιλοσοφικῆς ἢ ὅποιας ἄλλης σκέψης. Στὸ θέμα αὐτὸ δυστυχῶς θὰ ἐπανεῖθω.

Δὲν ἰσχυρίζομαι πὼς ὅ,τι παρήχθη ὡς κριτικὸς λόγος ὑπὸ τὴ σκέπη τῆς «θεωρίας τῆς λογοτεχνίας» εἶναι γιὰ πέταμα. Κάθε ἄλλο. Ὅστόσο, μιὰ αἴσθηση δυσφορίας, μιὰ δυσθυμία καὶ μιὰ ὑποψία ὅτι κάτι δὲν πάει καλὰ ἄρχισε κάποτε νὰ σέρνεται μέσα στοὺς πρό τινος ἀτάραχους κύκλους τῆς θεωρίας· μιὰ αἴσθηση ποὺ μὲ τὰ χρόνια ὀξύνθηκε καὶ γενικεύθηκε ὥσπου ἦταν σχεδὸν ἀδύνατο νὰ τὴν ἀγνοήσεις. Τὴν περιγράφει θαυμάσια ἕνας σπουδαῖος ἄγγλος κριτικὸς, πατριάρχης τῆς ἀγγλοαμερικανικῆς κριτικῆς, ὁ ὁποῖος στὰ δύσκολα χρόνια στάθηκε κάθε ἄλλο παρὰ ἐχθρικὸς ἀπέναντι στὴν εἰσαγωγή τῆς γαλιτικῆς θεωρίας στὰ ἐμπειροκρατούμενα, ὑποτίθεται, ἀγγλικά πανεπιστήμια. Πρόκειται γιὰ τὸν Φράνκ Κέρμντ. Παραθέτω δυὸ λόγια ἀπὸ τὴν αὐτοβιογραφία του, δημοσιευμένη τὸ 1998, ποὺ τὰ ἔχω χρησιμοποιοῦν καὶ ἄλλοτε καὶ γιὰ τοὺς ἴδιους πάνω κάτω λόγους: «Συχνὰ βλέπετε ἱκανοὺς φοιτητὲς ποὺ παραδέχονται καὶ καυχῶνται ἀκόμη ὅτι τὸ μέρος τῶν σπουδῶν τους ποὺ τοὺς ἐνδιαφέρει λιγότερο εἶναι ἐκεῖνο ποὺ τοὺς φέρνει ἀντιμέτωπους μὲ τὰ λογοτεχνικὰ κείμενα. Πολλοὶ δάσκαλοι τους συμμερίζονται καὶ ἐνθαρρύνουν αὐτὴ τὴ στάση».

Περίεργως, τὰ πράγματα σήμερα εἶναι ἀκόμη πιὸ δύσκολα καὶ πιὸ σύνθετα. Οἱ λογοτεχνικὲς σπουδές, ἀλλὰ καὶ ὅλες οἱ ἄλλες μαθήσεις ποὺ παραδόθηκαν στὴ φενακὴ τῆς ἐν γένει θεωρίας καὶ τοῦ ἀδιαφοροποίητου κειμένου, ἀπομακρύνθηκαν ἀκόμη περισσότερο ἀπ' ὅ,τι ἀπασχολεῖ ἕναν κανονικὸ ἄνθρωπο ὅταν διαβάσει ἕνα λογοτεχνικὸ κείμενο –ὅσο περιθώριο ἀμφιβολίας κι ἂν προσθέσουμε γύρω ἀπὸ τὶς ἐπίμαχες φράσεις «κανονικὸς ἄνθρωπος» καὶ «λογοτεχνικὸ κείμενο»–, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἔχει πλεόν γίνε ἐξαιρετικὰ δύσκολο νὰ ὑποστηρίξει κανεὶς σθεναρὰ τὴ σημασία καὶ τὴν ἐπικαιρότητα τῶν ἀνθρωπιστικῶν σπουδῶν, σ' ἕναν κόσμον ποὺ τὶς βλέπει μὲ αὐξοῦσα καχυποψία. Μέσα στὴ γενικευμένη ὑστερία τῶν οικονομικῶν περικοπῶν, τὰ πρῶτα θύματα εἶναι συνήθως οἱ ἀνθρωπιστικὲς ἐπιστῆμες καὶ κυρίως ὅ,τι δὲν μπορεῖ νὰ προσελκύσει χρηματοδότες. Θὰ ἔχετε ἀκούσει γιὰ τὶς πρόσφατες περιπέτειες τῆς ἀνώτατης παιδείας στὴ γηραιὰ Ἀθιβάνα. Κόντεψε νὰ κατεδαφιστεῖ ὅλο τὸ Τμήμα Βυζαντινῶν καὶ Νεοελληνικῶν Σπουδῶν (μὲ τὴν ἔδρα Κοραῖ) στὸ Κίνγκς Κόλλετζ τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Λονδίνου. Γιὰ τὸ ἴδιο Κολλέγιο, ἀποφασίστηκε ἀπὸ τὴν κεντρικὴ διοίκηση τοῦ Πανεπιστημίου νὰ καταργηθεῖ ὁ διδάσκων τὸ μάθημα τῆς Παλαιογραφίας. "Ἐνα πρόσφατο ἄρθρο τοῦ

Άντονι Γκράφτον στο *New York Review of Books* οϊκτίρει και λοιδορεί το ἄλλοτε ἀξιοζήηευτο ἀγγλικὸ πανεπιστήμιο, πού τώρα πιά μοιάζει νὰ παραδίδεται ἀμαχτι στὴ φάστ φούντ παιδεία.²

Παρ' ἡμῖν τὰ πράγματα εἶναι ἀκόμη χειρότερα. Ἐδῶ δὲν ἔχουμε νὰ κάνουμε (ἀκόμα) μὲ τις περικοπὲς τοῦ ἀνίδεου γραφειοκράτη οὔτε μὲ τὴ δημιουργικὴ ἀμφισβήτηση παραδοσιακῶν μαθήσεων καὶ ξεπερασμένων μεθόδων διδασκαλίας. Κάθε ἄλλο. Ἐμεῖς ἐδῶ ὡς κοινωνία δὲν φαίνεται νὰ ἔχουμε πρόβλημα γνώσης, νὰ ἀναρωτιόμαστε γιὰ τὸ πῶς παράγεται ἢ νὰ ἀγωνιοῦμε γιὰ τὸ ἂν μᾶς λείπει ἡ γνώση. Ἐμεῖς δὲν ἀμφισβητοῦμε τὴν ἐγκυρότητα αὐτῆς ἢ τῆς ἄλλης αὐθεντίας, ἀλλὰ τὸ ἴδιο τὸ δικαίωμα στὴ γνώση – τὸ δικαίωμα, ἐννοεῖται, τοῦ ἄλλου στὴ γνώση. Ὁ χρυσὸς κανὼνας τῆς ἰσοπέδωσης εἶναι: δὲν δικαιούσαι νὰ γνωρίζεις πιὸ πολλὰ ἀπὸ ἐμένα. Κι ἐπειδὴ δὲν δικαιούσαι, ἔπεται, ἀναντιρρήτως ὅτι δὲν γνωρίζεις πιὸ πολλὰ ἀπὸ ἐμένα. Ἡ τερατώδης αὐτὴ πολιτικὴ στρέβλωση, κι ὡς σφετερίζεται τὴ γλῶσσα τῶν δικαιωμάτων, στὴν πραγματικότητα δὲν ἔχει καμιά σχέση μὲ τὸν ἀπελευθερωτικὸ περὶ δικαιωμάτων λόγος· εἶναι ἕνας λόγος κατεξοχὴν δυναστευτικὸς, αὐταρχικὸς καὶ σκοταδιστικὸς, πού ἀπνηχεῖ τὰ πιὸ συντηρητικὰ ἀνακλιστικὰ τῆς κοινωνίας μας. Καὶ ὁ λόγος αὐτός, δυστυχέστατα, ἐκλιύεται ἀφειδῶς δίκην ἀσφυξιογόνου ἀπὸ τὰ ζωνρότερα τμήματα τοῦ φοιτητικοῦ κινήματος καὶ πολλὰ ἀπὸ τὰ κατ' ὄνομα ριζοσπαστικότερα –ἐννοῶ στὸ πολιτικὸ χρωματολόγιο– τμήματα τοῦ διδακτικοῦ προσωπικοῦ. Γιὰ θεωρία τῆς λογοτεχνίας θὰ μιλοῦμε τώρα!

Αὐτὸ ὅμως εἶναι τὸ θέμα μας. Ἐἴλεγα λοιπὸν γιὰ τὶς ἀστόχαστες παραδοχὲς πού μᾶς κατέλιπε ἡ κάποτε ἀκαμμία θεωρία τῆς λογοτεχνίας. Εἶναι πολλὰ καὶ θὰ ἔχουμε τὴν τιμὴ νὰ συναντήσουμε μιὰ δυὸ ἐξ αὐτῶν σὲ λίγος. Ὅμως ἐκεῖνο πού πρωτίστως κατέλιπε, ἡ μεγάλη κληρονομιά τῆς «μεταμοντέρνας σκέψης», ὅπως συνηθίσαμε νὰ τὴν ὀνομάζουμε, εἶναι τὸ ηλεγμένο ἀμερικανιστὶ bullshit. Θὰ συνιστοῦσα θερμὰ σὲ ὄλους, τουλάχιστον στοὺς φιλοσοφότερους ἀνάμεσά μας, νὰ διαβάσουν τὸ σχετικὸ φιλοσοφικὸ δοκίμιο τοῦ Χάρυ Φράγκφουρτ (Harry Frankfurt), καθηγητῆ τῆς φιλοσοφίας στὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Πρίνστον, πού τιτλοφορεῖται, τί ἄλλο, *On Bullshit*. Λαμπρὸ φιλοσοφικὸ δοκίμιο. Δημοσιεύεται πρῶτα σὲ περιοδικὸ τὸ 1986, ὅταν τὸ bullshit μαινόταν γύρω του. Δὲν ἀκούστηκε πολλὸ τότε. Εἴκοσι σχεδὸν χρόνια ἀργότερα, τὸ 2005, ἀναδημοσιεύεται σὲ χωριστὸ τομίδιο καὶ γίνεται διαμιάς μπεστ σέλερ. Προφανῶς τὸ 2005 ὑπάρχουν πιά εὐήκοα ὦτα ἀλλὰ καὶ στομάχια πού μπουχτίσαν ἀπὸ τὸ πολλὸ bullshit. Τί εἶναι λοιπὸν αὐτὸ τὸ bullshit; Μπουῦρδες, τρίχες, ἀνοησίες, φληναφήματα, μαλακίες, κουραφέξαλα, μπαροῦφες, τὸ κοινῶς ηλεγμένο μπαλαμούτι; Ὅλα αὐτὰ καὶ κάτι παραπάνω: ἡ παντελὴς ἀδιαφορία γιὰ τὴν ὀρθότητα ἢ τὴν ἀλήθεια αὐτοῦ πού ἡμέ, σύμφωνα μὲ τὸν Φράγκφουρτ,

ὁ ὁποῖος –σωστὰ καὶ πάλι, κατὰ τὴν κρίση μου– θεωρεῖ τὸ bullshit πιὸ ἐπικίνδυνος ἀντίπαλο τῆς ἀλήθειας ἀπὸ τὸ ψεῦδος. Τὸ ψεῦδος διαψεύδεται, τὸ bullshit μᾶλλον ὄχι. Τὸ ὅτι δὲν διαθέτουμε στὴ γλῶσσα μας ἐπαρκὴ ἢ ἰσοτίμως ἐκφραστικὴ μετάφραση τῆς λέξης δὲν σημαίνει ὅτι καὶ ἡ ἔννοια μᾶς εἶναι ἀκατανόητη καὶ σίγουρα δὲν συνεπάγεται ὅτι στερούμεθα καὶ τὸ ἴδιο τὸ πράγμα. Ἀπεναντίας. Τὸ bullshit περισσεύει καὶ παρ' ἡμῖν.

Τὴ δημόσια τελετὴ ἐνταφιασμοῦ μαζί καὶ τὸν ἐπικήδειο τῆς «μεταμοντέρνας σκέψης» (πάλι μέσα σὲ ἀντιπαθητικὰ εἰσαγωγικὰ) τὰ πραγματοποιοῖσε, ὅπως γνωρίζετε, τὸ 1996, ἕνας καθηγητῆς τῆς φυσικῆς στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Νέας Ὑόρκης, ὁ Alan Sokal, στέλνοντας σὲ ὀργίλο μεταμοντέρνο περιοδικὸ κείμενο μὲ τίτλο: «Παραβιάζοντας τὰ ὄρια: πρὸς μιὰ μετασχηματιστικὴ ἐρμηνευτικὴ τῆς κβαντικῆς βαρύτητας». Ἡ διεύθυνση τοῦ περιοδικοῦ δὲν ἀντιλήφθηκε ὅτι ἐπρόκειτο γιὰ φάρσα καὶ τὸ δημοσίευσε. Ἡ μέθοδος τοῦ Σόκαλ ἦταν ἡ προσφυέστερη ἀπὸ ἀρχαιοστάτων χρόνων γιὰ παρόμοιους ἐνταφιασμοῦς: ἡ παρωδία. Ἀλλὰ καὶ ἐδῶ, δυστυχῶς, ἡ πραγματικότητα ἦταν πολλὴ μπροστὰ ἀπὸ τὴν παρωδία της, ὅπως ἀνακάλυψε ὁ ἴδιος ὁ Σόκαλ ὅταν, ἀργότερα, συνέθεσε ἕνα βιβλίο γιὰ τὸ θέμα μὲ τὸν γάλλο συνάδελφό του Bricmont, ὅπου, μεταξύ ἄλλων, σταχυολογοῦνται καὶ μαργαριτάρια, ὅπως τὸ ἀκόλουθο: «Ἐχει φύλο ἡ ἐξίσωση $E=Mc^2$; Μπορεῖ νὰ ἔχει. Ἄς υποθέσουμε ὅτι ἔχει, ἐφόσον πριμοδοτεῖ τὴν ταχύτητα τοῦ φωτὸς ἔναντι ἄλλων ταχυτήτων πού εἶναι γιὰ μᾶς ζωτικῆς σημασίας. Γιὰ μένα τὴν πιθανότητα νὰ εἶναι ἔμφυλη ἡ φύση τῆς ἐξίσωσης τὴν ἀναδεικνύει ὄχι τόσο ἡ χρῆση της στὰ πυρηνικὰ ὄπλα, ὅσο τὸ γεγονός ὅτι πριμοδοτεῖ ὅ,τι τρέχει γρηγορότερα...».

Θὰ ἦταν πραγματικὰ πολλὴ δύσκολο οἱ σπουδὲς στὴ θεωρία τῆς λογοτεχνίας νὰ πλάσουν κάτι ἀντίστοιχο, κάτι τόσο ἀδιανόητα κωμικοτραγικὸ ὅσο τὸ παράθεμα πού μόλις σᾶς διάβασα. Ὅμως κάτι ξέρουμε κι ἐμεῖς ἀπὸ bullshit. Μόνο πού στὶς κακόμοιρες τὶς φιλολογικὲς σπουδὲς ἡ ἀνοησία περνάει συνήθως ἀπαρατήρητη, ἐξαιτίας τῆς κοινῆς ἀντίληψης (πού εἶναι καὶ ἀντίληψη πολλῶν εἰδικῶν) ὅτι σ' αὐτὰ τὰ θέματα, τῶν γραμμάτων καὶ τῶν τεχνῶν, μποροῦμε νὰ ἡμέ ὅ,τι μᾶς καπνίσει διότι –μὴ μοῦ πείτε ὅτι δὲν τό ἔχετε ἀκούσει– «ὄλα εἶναι ὑποκειμενικὰ· ἀντικειμενικὰ κριτήρια καὶ ἀντικειμενικὴ ἀλήθεια δὲν ὑπάρχουν». Ὡς γνωστόν.

Ἴδου τὸ πρῶτο βαρύτιμο ἄρθρο τοῦ μεταμοντέρνου κληροδοτήματος. Δὲν ὑπάρχει ἀντικειμενικὴ ἀλήθεια, ὅλα εἶναι ὑποκειμενικά, ὅλα εἶναι σχετικὰ καὶ ὅλα –ἄρθρο δεύτερο τοῦ κληροδοτήματος– εἶναι «κοινωνικὲς κατασκευές». Ἡ λέξη κατασκευὴ γενικῶς δίνει καὶ παίρνει, σήμερα περισσότερο παρὰ ποτέ. Στὸ θεωρητικὸ *Dictionnaire des idées reçues* φαίνεται νὰ ἔχει ἀντικαταστήσει, κατὰ φυσικὴ διαδοχὴ, μιὰ παλαιότερη: τὴ σύμβαση. Ὅπως ὄλα ἦταν κάποτε «συμβάσεις», ἀπὸ τὴ γλῶσσα

που μιλήσαμε μέχρι το να φοράς γραβάτα, τώρα όλα είναι «κατασκευές». Η πρόταση, φερ' ειπείν: «το έθνος είναι κατασκευή» –μοιλιονότι αυτό το είναι πάσχει από βαρύτατη ιστορική απροσδιοριστία– έχει έλληγο περιεχόμενο και μπορεί να συζητηθεί. Αντιθέτως, η πρόταση: «όλα είναι κατασκευές» ανταλλάσσει διαπιστευτήρια με μια παλαιότερη όμολογή της ότι «όλα είναι σχετικά»: είναι και οι δύο προτάσεις λογικά αδιανόητες, αδύνατες. Αν νομίζετε ότι υπερβλήθη, επιτρέψτε μου να σας αναφέρω ένα ακόμη παράδειγμα που παραθέτουν οι Σόκαλ και Μπρικμόν. Όταν γάλλοι επιστήμονες, αφού εξέτασαν τη μούμια του Ραμσή Β', ανακοίνωσαν ότι ο φαραώ πέθανε από φυματίωση, ο κοινωνιολόγος της επιστήμης Μπροϋνο Λατούρ άμφισβήτησε την ορθότητα της διάγνωσης χαρακτηρίζοντας την αναχρονιστική: ο φαραώ Ραμσή Β' δεν είναι δυνατόν να έπασχε από φυματίωση, γιατί ο βάκιλλος της φυματίωσης υπάρχει μόνον από τη στιγμή που τον ανακάλυψε ο Κόκ, το 1882. Ο Τόμας Νάιγκελ αφιέρωσε ένα θαυμάσιο άρθρο στην υπόθεση Σόκαλ, που το τιτλοφόρησε: «Ο ύπνος της λογικής».³ Όρθως, νομίζω. Τα τέρατα όμως κυκλοφορούν και έξω από τον ύπνο μας.

Για να πούμε και του στραβού το δίκιο, ούτε η αποδομική σχολή, τουλάχιστον στις πιο σοβαρές εκδοχές της (όπως ήταν ο Πώλ ντε Μάν), και ασφαλώς ούτε η σχολή της υποδοχής, της Rezeption (του Χάινς Ρόμπερτ Γιάους, του Βόλφγκανγκ Ίζερ και των υπολοίπων), ήταν υπεύθυνες για τέτοια λογής ανοησίες. Άπεναντίας, και για τις δύο αυτές αίρέσεις, όπως και για άλλες λιμνές προσωπικότητες της κριτικής (μου έρχεται πρόχειρα στο νοῦ ο Ζάν Σταρομπίνσκι, αλλά και τόσο άλλοι), το σύνθημα του Πώλ ντε Μάν, «η επιστροφή στη φιλολογία», θα ήταν μια καθοδεχόμενη περιγραφή της επιστημονικής τους στόχευσης.

Η μεγάλη συσσώρευση bullshit χρονολογείται από τη δεύτερη, την υπερπολιτικοποιημένη φάση της μεταμοντέρνας σκέψης. Αυτή, παρά τον ένταφιασμό της και τον επικήδειο που της έψαλλε ο Σόκαλ, συνεχίζει άπτόνητη τη μεταθανάτια ζωή της. Μετά φόβου θεού και πολιτικής ορθότητας, θα μου επιτρέψετε να την ονομάσω με τα θεσμικά της παρακολουθήματα, όλα αμερικανιστί ή αγγλιστί: cultural studies, minority studies, feminist studies, gender studies, black studies, gay studies, lesbian studies, trans studies και άλλα πολλά studies, τα οποία εκστράτευσαν άφοβα και έδρεψαν δάφνες στο πεδίο της μάχης κατά των αντίστοιχων κεντρισμών: του εύρωκεντρισμού, του φαλλοκεντρισμού, του ανθρωποκεντρισμού, του λογοκεντρισμού κτλ. Το άμεσο αποτέλεσμα αυτής της άνευ όρων υπερπολιτικοποίησης ήταν, πρώτον: η κυριαρχία ενός νέου, ιδιότυπου ιρασιοναλισμού (λέω ιδιότυπου, γιατί συχνά είχε τα χαρακτηριστικά του έλληγου παραληρήματος, του καντιανού –άν θυμάμαι σωστά– mit Vernunft rasen), με άλλα λόγια, ενός εύφλεκτου φανα-

τισμού· και δεύτερον, η αποπολιτικοποίηση της πολιτικής: αν όλα είναι φασισμός (ή προσθήκη του δυνάμει δέν αλλάζει το έπιχείρημα), τότε ο φασισμός ως πολιτική και ιδεολογική πραγματικότητα χάνει την ιδιαίτερη και ιδιαίτερα είδεχθη υπόστασή του. Τόν παραλογοισμό, μαζί με τις προϋποθέσεις και τα άποτελέσματά του στο θεσμικό επίπεδο, μπορείτε να τα αποηλεύσετε, αν κάνετε τον κόπο να διαβάσετε την πανεπιστημιακή περιπέτεια που με τόσο διαύγεια και τόσο νηφάλια άφηγείται η Μαίρη Λέφκοβιτς στο *Μάθημα Ίστορίας*. Η περιπέτεια της ξεκίνησε από την περίφημη εκείνη *Μαύρη Άθηνά*, που είχε παρουσιαστεί, αν θυμάμαι σωστά, στο Πάντειο, ξεσηκώνοντας θύελλα παραλογοισμού από όλα σχεδόν τα σημεία της χαλασμένης πολιτικής πυξίδας μας.

Όφείλω κι εδώ να πω του στραβού το δίκιο: όλα αυτά τα studies στα όποια αναφέρθηκα, αντίοῦν τη νομιμότητά τους από την εύλογη αλλά και συζητήσιμη σε κάθε περίπτωση, πολιτική των «θετικών διακρίσεων», στόχος της οποίας είναι να λειτουργήσει διορθωτικά, μέσα από θεσμούς ύψηλης έπιλογής, άπέναντι στις ανισότητες και τις άδικίες που παράγει η κοινωνία. Μοιλιονότι, η πολιτική των θετικών διακρίσεων και των ποσοτώσεων είναι συζητήσιμη, άκόμη και από τη σκοπιά της ισότητας και της δικαιοσύνης, δέν θα σταθώ στο σημείο αυτό, που είναι οῦτως ή άλλως κάριο ζήτημα της πολιτικής θεωρίας (και της ήθικης φιλοσοφίας, θα έλεγα). Ό,τι όμως παράγεται ως λόγος και ως γνώση από τους θεσμούς αυτούς (ή αυτά τα τμήματα) δέν μπορεί να άπαλλάσσεται από τις έλληγες υποχρεώσεις της αλήθειας, της ορθότητας, της ακρίβειας έν όνόματι της μερικότητάς του. Αυτό θα ήταν μια τουλάχιστον κακόγουστη (και με τραγικά πολιτικά άποτελέσματα) μορφή συγκατάβασης, που άργα ή γρήγορα θα έδειχνε το άποκρουστικό της πρόσωπο, όπως κι αν μεταμφιεζόταν. Όμως αυτό ακριβώς συμβαίνει (και όχι μόνο στις περιπτώσεις των πανεπιστημιακών τμημάτων που ανέφερα προηγουμένως), δυνάμει ενός συχνά μεγαφωνημένου συμπεράσματος που λέει ότι η αλήθεια είναι πάντα «μερική» –ή μεροληπτική– και σχετική με το έκάστοτε άκροατήριό της. Μια συνεπαγωγή αυτού του θεωρήματος, δεσπόζουσα στις κάποτε ανθρωπιστικές σπουδές, διδάσκει ότι κάθε μειονότητα, πραγματική είτε φαντασιακή, έχει δικαίωμα να κατασκευάσει τη δική της μερική αλήθεια, σε αντίθεση ή σε πείσμα της άλλης, καθεστκικής αλήθειας, που κάιτοι μερική και αυτή, παρουσιάζεται μέχρι τουδε ως καθολική.

Παρόμοιες ιδέες κυριαρχοῦν πια και στον τομέα της μελέτης της λογοτεχνίας (γιατί να διαφέρουν εκεί;), όπου η κίβδηλη υπερπολιτικοποίηση διαστρέφει ένα έρώτημα περί ήθικης και ήθικότητας της τέχνης σε άσκήσεις πολιτικής ρητορείας και αυθαιρεσίας και όπου ο ιστορικισμός και ο πολιτιστικός σχετικισμός παροχετεύουν σε άσκήσεις ιρασιοναλισμού ένα επίσης κοινό έρώτημα περί με-

θοδολογικῆς ἐγκυρότητας ἢ αὐθεντικότητας. Σὲ κάποιες περιπτώσεις, ἡ «θεωρία τῆς λογοτεχνίας» διαδραμάτισε πρωταγωνιστικὸ ρόλο καὶ στὴν παραγωγή κλειδιῶν πὰρ τοῦ, ὅπως στὴ ρητορικὴ καὶ τὴν ἀφηγηματολογία, οἱ ὁποῖες ἀξιοποιήθηκαν ἀφεληῶς ἀπὸ ἕναν ἰσοπεδωτικὸ λόγο περὶ ἱστορίας, σύμφωνα μὲ τὸν ὁποῖο, ἐφόσον ἡ ἱστορία εἶναι καὶ αὐτὴ ἀφήγηση καὶ ρητορικὴ, τὸ αἴτημα τῆς ἀλήθειας, τῆς ἀντικειμενικότητας καὶ τῆς ἀκρίβειας στὴν ἱστορικὴ ἐπιστήμη εἶναι μιὰ ἀκόμη ὀλοκλήρωτικὴ ἐπιβολή. Ἐὰν δὲν τὰ ἔχετε ἀκούσει ὅλα αὐτὰ, μπορῶ νὰ σᾶς ὑποδείξω μερικὰ μαθήματα στὸ ἐλληνικὸ πανεπιστήμιο, ὅπου μπορεῖτε νὰ τὰ σπουδάσετε ὡς καθολικὲς ἀλήθειες.

Αὐτὴ ἡ «μεταμοντέρνα θεωρία», ὅπου δοξάστηκε, εἶχε ὡς μεῖζον ἀποτέλεσμα, τὸν ἀπορφανισμό καὶ τὴν ἀποξήρανση τῶν λογοτεχνικῶν σπουδῶν, τὴν ἀποκοπή τους ἀπὸ τὸ βαθύτερο ἀνθρωπιστικὸ περιεχόμενο καὶ τὸ ἱστορικὸ τους βάθος. Αὐτῆς τῆς λογῆς ἡ θεωρία δὲν μπόρεσε καὶ δὲν μπορεῖ νὰ ἀνταποκριθεῖ σὲ κανέναν ἀπὸ τοὺς λόγους γιὰ τοὺς ὁποίους οἱ ἄνθρωποι, οἱ πραγματικοὶ ἄνθρωποι, προσφεύγουν στὴν ἀνάγνωση λογοτεχνικῶν κειμένων. Οἱ λόγοι αὐτοὶ (δὲν ξέρω ἂν ἡ λέξη «λόγοι» εἶναι ἡ προσφορότερη), ἔχουν ἀσφαλῶς νὰ κάνουν μὲ τὸ τί σημαίνει νὰ εἶναι κανεὶς ἄνθρωπος καὶ νὰ ζεῖ τὴ ζωὴ πού ζεῖ, τί σημαίνει νὰ ἔχει ἢ νὰ στοχάζεται κάτι πού τὸ ὀνομάζει ἑαυτὸ ἢ ἐγὼ ἢ προσωπικότητα – καὶ ἄλλα παρόμοια, τὰ ὁποῖα ἀσφαλῶς ὑπαγορεύονται ἀπὸ

τὴν ἠθικὴ περιπλοκὴ τοῦ βίου καὶ τῆς συνείδησης τοῦ καθενὸς καθὼς καὶ ἀπὸ τὸν πλοῦτο τῶν συναισθημάτων καὶ αἰσθημάτων πού ὑπόκεινται σὲ αὐτὴ τὴν ἠθικὴ περιπλοκὴ καὶ τὸν ἠθικὸ στοχασμὸ τοῦ καθενός. Ἡ λογοτεχνία (κάποια λογοτεχνία) εἶναι ἀπὸ τὰ ἀνθρώπινα δημιουργήματα, τὰ ὁποῖα μποροῦν νὰ μᾶς δώσουν μορφὲς ἠθικοῦ καὶ αἰσθηματικοῦ στοχασμοῦ, ἀντάξιες τῆς περιπλοκότητας καὶ τοῦ βάρους τῆς ἐμπλοκῆς μας μὲ τὸν κόσμον μέσα στὸν ὁποῖο ζοῦμε, ἀντάξιες δηλαδὴ τῆς νοσηματοδότησης τῆς ἀνθρώπινος ζωῆς. Γιατί, ὅπως ἴσως ἕνας φιλόσοφος, ἡ μόνη σοβαρὴ ὑπόθεση εἶναι ἡ ζωὴ. Ἀπὸ ἐδῶ, νομίζω, ἢ κάπου ἐδῶ κοντὰ, ἔχει ἤδη ξεκινήσει μιὰ σοβαρὴ συζήτηση καὶ μιὰ γενικὴ ἀναψηλάφηση τοῦ πεδίου τῆς λογοτεχνίας, πού μοιάζει νὰ θέλει νὰ ξαναβρεῖ καὶ νὰ ξανασυνδεθεῖ μὲ τὴν παράδοση τοῦ ἱστορικοῦ οὐμανισμοῦ.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Κείμενο εἰσήγησης στὸ «Σεμινάριο Κ. Ψυχοπαίδη» καὶ στὴ θεματικὴ ἐνότητα «Θεωρία τῆς λογοτεχνίας. Ἡ θεωρία μετὰ τὴ θεωρία», πού ἔγινε στὶς 22 Ἀπριλίου 2010. Ἐὰν, ὅπως πιστεύω καὶ συχνότατα διαπιστώνω, οἱ λόγοι γιὰ τοὺς ὁποίους γράφτηκε αὐτὸ τὸ κείμενο κάθε ἄλλο παρὰ ἔχουν ἐκλείψει, ἡ παρουσία δημοσίευση στὰ φιλόξενα *Σύγχρονα Θέματα* ἐνδέχεται νὰ μὴν εἶναι ἐντελῶς ἄχρηστη.
2. Anthony Grafton, «Britain: The Disgrace of the Universities», *The New York Review of Books* 57/6, 8 Ἀπριλίου 2010.
3. «The Sleep of Reason», στὸ Thomas Nagel, *Concealment and Exposure and Other Essays*, Oxford University Press, Ὁξφόρδη 2002.

AnalyzeGreece!

NEWS AND LEFT POLITICS

Ἐνα νέο διαδικτυακὸ εγχείρημα,
μὲ κείμενα γιὰ τὴν Ελλάδα
(μεταφρασμένα ἢ γραμμένα)
στὰ ἀγγλικά, ἀπὸ σκοπιὰ ἀριστερή,
κινηματικὴ καὶ κριτικὴ

**Συντακτικὴ ομάδα: Μ. Αυγερίδης, Δ. Ἰωάννου,
Μ. Καλαντζοπούλου, Κ. Καρπόζηλος, Ἰ. Μειτάνη,
Σ. Μπουρνάζος, Δ. Παπαδάτος-Αναγνωστόπουλος**

www.analyzegreece.com
www.analyzegreece.gr